

Romantiškasis idealizmas ir tautiškumas – svarbūs Juozo Tumo-Vaižganto pasaulėžiūros sandai

Anotacija: Straipsnyje, remiantis pasaulėžiūros kaip žmogaus santykio su būtimi ir pasauliu samprata, bandoma apibrėžti du pagrindinius XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje gyvenusio ir veikusio Juozo Tumo-Vaižganto pasaulėžiūros sandus: romantiškąjį idealizmą ir tautiškumą. Straipsnyje nėra svarstomas atskiro tyrimo reikalaujantis krikščioniškasis, arba „religijos idealo“, sandas. Minėtieji du sandai išskirti remiantis autobiografiniu Vaižganto etiidu „Iš autobiografijos. Neramūs mano amžėlis“, teoriniu straipsniu „Romantiškasis idealizmas grįžta“ ir „Lietuvių draudžiamojo laiko literatūros paskaitų“ konspektu „Apžvalga ir apžvalgininkai“. Iš pažiūros literatūros kryptį ir jai priskiriamus autorius aptariantis straipsnis „Romantiškasis idealizmas grįžta“ iš tiesų svarsto bendresnius, pasaulėžiūriniais laikytinus klausimus, suprantamus kaip pažiūrų į pasaulį sistema ir tam tikra mąstymo paradigma. Vaižgantas straipsnyje ypač akcentuoja idealistinės pasaulėžiūros svarbą žmogaus dvasios pažangai ir visai žmonijos ateičiai. Antrasis straipsnyje aptariamas pasaulėžiūros sandas – tautiškumas, arba „įgimtoji tautybė“, kuriam daugiau dėmesio skiriama paskaitų apie spaudos draudimo laikotarpį konspekte, ir jo pagrindu suformuota pareiga žmogų išauginusiam kraštui – priklauso tai pačiai formuojamų ir pasirenkamų idealų sferai. Vedamas tautiškumo idealo, „tos žmonijos grupių esmės“, Vaižgantas pasirinko kunigo profesiją; tautiškumo idealas tapo jo viso gyvenimo veiklos imperatyvu – tarnauti tautos laisvei ir kultūrai.

Raktažodžiai: Vaižgantas, pasaulėžiūra, autobiografija, romantiškasis idealizmas, tautiškumas.

Naujieji laikai ir pasaulėžiūros susiformavimo prielaidos

Pasak Martino Heideggerio, „[p]asauležiūra, kaip ir *pasaulėvaizdis*, yra Naujųjų laikų vaikai, o tai reiškia, kad juos sukūrė Naujųjų laikų metafizika“¹, nes „graiškų didybės laikais nebuvo įmanomas toks dalykas kaip pasaulėvaizdis [...]“². Pasaulėžiūros atsiradimą paskatino Naujųjų laikų racionalizmas ir orientacija į regimąją konkretybę, o ypač tos konkretybės refleksija ir jos lemtas tikrovės perkėlimas į vaizdą sąmonėje. Pirmąją, Heideggerio žodžiais, labai ankstyvą prielaidą tam, „kad pasaulis turi tapti vaizdu“, suformulavo Platonas, esinio esiniškumą apibrėžęs „kaip *eidos* (išvaizda, reginys)“³. O realias galimybes šios „ilgą laiką slaptinai veikusios prielaidos“ realizavimui sukūrė prancūzų filosofas, fizikas ir matematikas Rene Descartes’as. Jo siekis pateikti logiškas ir objektyvias pasaulio ir Dievo, kaip pirminės jo priežasties, egzistavimo prielaidas, nors ir nekoregavo paties Descartes’o ištikimybės krikščionybės tradicijai, tačiau transformavo transcendentinį viduramžių filosofijos pobūdį, besirėmusį supratimu, kad „už laikinojo pasaulio egzistuoja kitas, amžinas, dieviškas pasaulis, o laikinasis yra tik amžinojo pasaulio atspindys“⁴. Vis dėlto didžiausią įtaką mąstymui apie pasaulį padarė Descartes’o įvykdytas kategoriškas materijos ir dvasios bei mąstančios sąmonės ir išorinės tikrovės atskyrimas. Sąmonė, nuo Descartes’o laikų įgavusi savarankišką gyvenimą, kurio pagrindas – nuolatinė objektyviosios tikrovės refleksija, ilgainiui tapo „pirmine ir aukščiausia realybe“⁵, o mąstomi daiktai – tik sąmonėje egzistuojančiomis idėjomis:

[...] lig šiol aš ne dėl tikro ir gerai apgalvoto sprendimo, o tiktai dėl aklo ir akiplėiško impulso tikėjau, kad išorėje yra daiktų, kurie skiriasi nuo manęs ir kurie pojūčiais arba kokiu nors kitu būdu siunčia mano protui jų idėjas arba vaizdinius ir palieka jame jų atspaudus.⁶

-
- 1 Мартин Хайдеггер, «Вклады в дело философии. От события», перевод Э. Сагетдинова, *Гермена* Εφμερεια, журнал философских переводов, 2009, №1 (1), p. 82.
  - 2 Martynas Heidegeris, *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 151.
  - 3 *Ibid.*, p. 149.
  - 4 Władysław Tatarkiewicz, *Filosofijos istorija*, t. 2, Vilnius: Alma littera, 2002, p. 7.
  - 5 Arvydas Šliogeris, *Transcendencijos tyla: pamatiniai filosofijos klausimai*, Vilnius: Margi raštai, 2011, p. 273.
  - 6 Rene Dekartas, *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 1978, p. 183.

Iš kitos pusės, suvedęs žmogų supančią tikrovę į sąmonėje egzistuojančią idėją, Descartes'as suformavo prielaidas atsirasti idealistinei filosofijai, o su Descartes'o filosofine sistema sietini pamatinių filosofijos sąvokų pokyčiai sukūrė „metafizines būsimosios antropologijos prielaidas [...]“⁷:

Ikidekartiškoje metafizikoje pasaulio pagrindas, ar tai būtų gamta, ar Dievas, buvo vadinamas *subjectum*, t. y. subjektu. Kitaip tariant, *subjectum*, arba subjektas, kaip tik ir buvo tai, ką mes vadiname absoliučia transcendencija. Nuo Descartes'o laikų įsigali visiškai priešinga šio lemtingo žodžio vartosena. Racionalistinėje filosofijoje žodis *subjectum* yra vartojamas pažymėti žmogui ir tik žmogui [...]. Visa, kas nėra žmogus, racionalistinėje filosofijoje vadinama *objektu*.⁸

Tokiu būdu racionalistinė filosofija, nusigręžusi nuo pasaulio, „koks jis yra savyje ir sau“, susitelkė į jo vaizdinį-idėją sąmonėje, lygiai tokiomis pačiomis idėjomis padarydama būtį ir Dievą, kurios, kaip ir visa objektyvioji realybė, turėjo įgyti racionalų pagrindimą, vedusį į pragmatinę pačios transcendencijos sampratą. Toks santykis lėmė, pasak Arvydo Šliogerio, kad esinijos svorio centras pamažu, bet atkakliai buvo perkeltas į žmogų⁹. Keitėsi ir kultūros atskaitos taškai: iki Naujųjų laikų ir Descartes'o ji telkėsi apie Dievą, o podekartinė jos samprata pažymėta koncentravimusi į žmogų. Taip pasakojimas apie *Teos* sukurtą pasaulį ir krikščioniškąją Apreiškimo tiesą virto pasakojimu apie *antropos* siekį valdyti pasaulį ir jį pritaikyti savosioms reikmėms. Šis esminis posūkis, Heideggerio žodžiais, žymi svarbų žmogaus situacijos pasikeitimą: „jis tampa laisvas nuo saistančios krikščioniškojo apreiškimo tiesos ir bažnyčios mokslo ir pradeda remtis savarankiška įstatymų leidyba. Taip išsilaisvinus, laisvės, t. y. susaistymo tam tikra privalomybe, esmė suvokiama naujoviškai.“¹⁰ O naujoviškoji laisvė, priklausanti tik nuo žmogaus proto ir valios, „gali būti apibrėžiama įvairiai“.

Naujuosius laikus žymintis žmogaus virtimas *subjectum*, racionali pretenzija logiškai paaiškinti beribę pasaulio įvairovę ir slėpingumą, pasaulio pavertimas vaizdu ir išsilaisvinimas iš Apreiškimo tiesos saity, – visi šie dalykai laidavo laisvę žmogui pačiam iš savęs ir sau nuspręsti, kas yra ir kokia gali būti tiesa. Įvai-

7 Martynas Heidegeris, *op. cit.*, p. 156.

8 Arvydas Šliogeris, *op. cit.*, p. 270–271.

9 Arvydas Šliogeris, *op. cit.*, p. 270.

10 Martynas Heidegeris, *op. cit.*, p. 162.

rios prieigos prie antropologiškai apibrėžiamos tiesos, kai viskas vertinama tik remiantis žmogumi ir orientuojantis į žmogų, įgavo pasaulėžiūros, nusakomos kaip „žmogaus pamatinė pozicija esinijos atžvilgiu“¹¹, vardą.

Mąstant apie bet kurią istorinę-kultūrinę epochą po Naujųjų amžių, tapo natūralu kelti ir svarstyti pasaulėžiūros klausimus, jų įvairumą, sudėtingumą ir diskutuoti apie pasaulėžiūros ir tiesos santykius. Šiandien niekam nebekyla abejonių dėl to, kad pasaulėžiūra – tai pasaulio, būties ir žmogaus suvokimo būdas, priklausantis nuo asmeninių įsitikinimų, idealų, vertybių ir pasirinkimų. Šiuolaikiniame literatūros moksle ir filosofijoje įsitvirtinęs pliuralizmas, reikšmių reliatyvizmas ir neapibrėžtumas ištrynė ribas tarp daugelio sąvokų. Šiame straipsnyje bus laikomasi nuostatos, kad *pasaulėžiūra* yra „susisteminta [...] žinių visuma, tirianti bendruosius pasaulio ir žmogaus santykius, jų esmę, kilmę, tikslą ir paskirtį.“¹² Pasaulėžiūros samprata skiriasi nuo *pasaulėvaizdžio* sąvokos, šią suprantant Jurijaus Lotmano apibrėžta prasme, t. y. kaip įvairiomis semiotinėmis sistemomis realizuotą pasaulio modelį, arba pirminių jutiminių pojūčių apie pasaulį perkodavimą antrinėmis ženklinėmis sistemomis¹³. Kadangi „pasaulėžiūra visados yra tam tikras žmogaus nusistatymas būties atžvilgiu“¹⁴, šioji laikytina mąstymą ir pasaulio pažinimą bei vertinimą apibendrinančiu požiūriu, sąlygojančiu pasaulėvaizdį kaip sudėtinę jos dalį.

XIX a. antrojoje – XX a. pirmojoje pusėje gyvenusio, veikusio ir kūrusio Juozo Tumo-Vaižganto pasaulėžiūra nėra atskirai aptarta. Apie Vaižgantą rašiusieji yra išskyrę ir plačiai analizavę jo tautiškumą, įsipareigojimą tautinei kultūrai, visuomeniškumą, pažiūrų ir meninių stilių sintetiškumą¹⁵, tačiau pasaulėžiūros

11 *Ibid.*, p. 151.

12 Juozas Mureika, „Pasaulėžiūra“, *Estetikos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 476.

13 Юрий Михайлович Лотман, *Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история*, Москва: Языки русской культуры, 1996, p. 296.

14 Antanas Maceina, „Kultūros filosofijos įvadas“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Mintis, p. 131.

15 Minėtinos monografijos: Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Trečias (fotografuotinis) leidimas, Vilnius: Vaga, 1989; Juozas Ambrazevičius, *Vaižgantas: apmatai kūrybos studijai*, Kaunas: V.D.U. Teologijos-filosofijos fakultetas, 1936; Aldona Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982; Algimantas Radzevičius, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse*, Vilnius: Vaga, 1987. Ypač šiame kontekste svarbūs istorikės Vilmos Žaltauskaitės straipsniai: „Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose. Iki 1904 m.“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės, Vilnius, 1996, p. 248–260; „Žemaičių seminarija Rusijos valdžios projektuose (XIX a. 7–8 dešimtmečiai)“, *Istorija*, 2002,

susiformavimo prielaidos, jos sandai, tų sandų ryšių, sistemos ir pan. klausimai nėra kelti. Todėl straipsnyje laikantis nuostatos, kad pasaulėžiūra yra žmogaus sugebėjimas „tam tikru būdu žiūrėti į pasaulį bei į gyvenimą“¹⁶, bus bandomi apibrėžti du Vaižganto būdo žiūrėti į pasaulį elementai: romantiškasis¹⁷ idealizmas ir tautiškumas. Nebus analizuojamas „religijos idealas“, sudaręs vertybinę atramą visai Vaižganto viešai ir privačiai veiklai, kaip reikalaujamas atskiro tyrimo. Įvairiuose šaltiniuose aptarti idealizmas ir tautiškumas šiame straipsnyje bus analizuojami kaip sandai, steigiantys pažiūrų sistemą, t. y. pasaulėžiūrą. Remiantis hermeneutinio rato principu, pagal kurį dalis ir visuma lemia viena kitą ir yra susijusios abipusiais ryšiais kaip lygiavertės, nes „supratimai nuolat juda nuo visumos prie detalės ir atgal prie visumos“¹⁸, tyrime bus apsiribota nedidele Vaižganto kūrybinio palikimo dalimi, ją matant kaip platesnio konteksto – autoriaus kūrybos ir viso laikmečio – sudedamąją dalį, o kartu ir ją reprezentuojančią. Šįkart apsispręsta Vaižganto pasaulėžiūros sandus rekonstruoti remiantis jo paties rašyta trumpa autobiografija, kuri, reprezentuodama rašomojo laiko autoriaus *aš*, kartu yra nuoroda į to *aš* genezę ir jo formavimosi istoriją. Du autobiografijoje fiksuoti ir išskirti kaip svarbūs tapatybei pasaulėžiūriniai sandai, išskyrus gal svarbiausiąjį – krikščioniškąjį, arba religijos, – yra plėtojami teoriniame Vaižganto straipsnyje „Romantiškasis idealizmas grįžta“. „Lietuvių draudžiamąjo laiko literatūros paskaitų“ konspekte „Apžvalga ir apžvalgininkai“. Šie Vaižganto straipsniai radosi iš Lietuvos universitete skaitytų kursų. O straipsnį „Romantizmas lietuvių literatūroje“ Vaižgantas yra minėjęs laiške Petruui Klimui. Be kurso atsiradimo istorijos fragmentų, laiškas svarbus kaip autorefleksyvi nuoroda apie Vaižganto studijuojant romantizmą padarytą atradimą, kad „mano jausta, kalbėta, rašyta romantiškai“¹⁹.

Lietuvos istorijos institutas, p. 39–45. „Matyti mane kunigu“. Katalikų dvasininko karjera: motyvai pasirinkti ir galimybės realizuoti XIX a. antroje pusėje“, *LKMAM*, XXXVIII, Vilnius: LKMA, 2014, p. 87–101.

16 Antanas Maceina, *op. cit.*, p. 130.

17 Šis epitetas šalia sąvokos *idealizmas* paliktas remiantis Vaižganto straipsnio pavadinimu ir jame plėtojamų argumentų pobūdžiu, kai šalia *idealizmo* beveik visuomet eina jį žymintis epitetas *romantiškasis*. Dažnai sinonimiškai šiam junginiui Vaižgantas vartoja sąvoką *romantizmas*, ją suprasdamas gana plačiai kaip idealistinę laikyseną apskritai. Tokia vartoseną palikta ir šiame straipsnyje, be to, nuspręsta neaiškinti *romantizmo* sąvokos turinio, jo vartosenos anuomet ir dabar kaip nekeičiančio pristatomo tyrimo esmės.

18 Hans Georg Gadamer, „Apie supratimo ratą“, in: Hans Georg Gadamer, *Istorija. Menas. Kalba*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 27.

19 Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 136.

Vaižganto pasaulėžiūros formavimosi punktyrai: link idealizmo, arba siela apsigimęs tautininkas

Vaižganto pasaulėžiūrą ir mąstymą veikė jo gyvenamąjį laiką žyminčios pozityvistinės ir modernistinės nuostatos, o Naujaisiais laikais prasidėjusį ir pozityvizmo filosofijos užaštrintą konfliktą dėl moderniu mokslu ir tikėjimu pažįstamų tiesių jam taip pat teko patirti ir išgyventi. 1927 m. balandžio 27 d. laiške Klimams, dalindamasis žinia apie rusų filosofo Nikolajaus Berdiajevo mintis, Vaižgantas jau retrospektyviai žvelgdamas į savo mokslo metus ir juos vertindamas iš dabartinio *aš* pozicijų, atkreipė dėmesį į jo paties pasaulėžiūros formavimuisi didelę įtaką padariusį pozityvizmo epochą žymintį „mokslo terorą“, nepalikusį tuomet vietos tikėjimui transcendentine tikrove, vienintele, anot Vaižganto, reikšminga žmogaus vidaus pasaulio kūrimui, nes „sielai patobulinti religija turi priemonių“²⁰. Sunku pasakyti, kuriuo Berdiajevo veikalu ar straipsniu Vaižgantas rėmėsi, tačiau rusų filosofas, XX a. pradžioje nususukęs nuo marksizmo ir bolševizmo ir juos laikydamas nuo Dievo atkritusios Europos kultūros produktu, tuo metu parašytuose veikaluose *Laisvės filosofija* ar *Kūrybos prasmė* svarstė tikėjimo, pažinimo, žmogaus laisvės klausimus, kvestionuodamas racionalistinės filosofijos suformuotą dirbtinę regimosios ir neregimosios tikrovių priešpriešą. Apibūdinamas XX a. pradžios mąstymą, kuris „pretenzingai ir despotiškai reikalauja įrodomojo tikėjimo, [...] nukreipto į regimus dalykus“, Berdiajevas sako, kad tokia visa apimanti orientacija į regimąją tikrovę naikina tikėjimą „neregimais dalykais“²¹, o nepažeistai arba pirmapradiškai žmogaus prigimčiai santykis su regima ir neregima tikrove yra vienodai svarbus ir reikšmingas, nes toks žmogus neabejoja neregimosios tikrovės egzistencija. Atpažinęs šioje Berdiajevo mintyje savo paties jaunystėje patirtą ir išgyventą su pozityvizmo epocha sietiną griežtą ir sistemišką mokslo nuoseklumą, Vaižgantas laiške Petruui Klimui siūlo pasvarstyti, ar tuo metu populiarus mokslo ir religijos atskyrimas gali konstruktyviai veikti žmogaus santykį su pasauliui, gal, atvirkščiai, geriau, jei šie, tik iš pirmo žvilgsnio skirtingas tikrovės išpažįstantys gyvenimo sandai, papildytų vienas kitą ir taip formuotų proto ir tikėjimo, arba regimo ir neregimo, dialoginį santykį, ryškų visoje Vaižganto laikysenoje ir veiksmuose:

20 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, t. 13, 2001, p. 245.

21 Николай Бердяев, *Философия свободы. Смысл творчества. Опыт оправдания человека*, Москва: Академический проект, 2015, p. 36.

Miliausieji! Pabaltijyje šiuo tarpu darbuojasi žinomas rusų „богoискатель“ filosofas Bierdiajevas, kitą kartą „вѣховець“, vienas iš didelės grupės rusų, kurie norėjo sutvirtinti visuomenėje pastoviuosius principus. [...] esu girdėjęs Vilniuje Mierežkovskio paskaitas; jie nusimanė vieną pastovų dalyką – Religiją, pagrindinį sieloms pasveikinti arba joms depravuoti, Religiją atmetus. [...]

Man, Religijos atstovui, tai ne naujiena. Ne naujiena nė jums. Mane sudomino naujas Bierdiajevo galvojimas apie „mokslo terorą“. Iš tikro, mes, pozityvizmo auklėtiniai, buvome mokslo terorizuojami. Mes, silpnavaliai žmonės, nedrįsime nė pagalvoti, jog ir mokslas, toks šiaip jau gudrus, gali klysti, ir materializėjome, jokiam okultizmui nebeskirdami pasaulyje vietos. Ir kai dabar girdime rusų filosofų pasigailėjimą, kad blūdo būta, mums darosi stipra.

Petrai, aš Tau siunčiu vieną iškarpa iš laikraščio. Pamėgink sutikti su Bierdiajevo atskyrimu mokslo ir Religijos sričių ir su galimybe joms būti šalia viena kitos. Man tai daug paaiškina. [...] knygoje yra dalykų, kuriuos lengvai griaua bet gimnazistukas. Tai skauda, kai nežinai, kad ne į viską reikia eiti su kosmologija ar kuo panašu, kai atsimeni, jog ketvirtojo matavimo negali matuoti trimis mums žinomais matavimais ir bet kuris bandymas šioje srityje esti naivus, netikslus. Tačiau neturėjimas materialių priemonių šiam matavimui formuluoti nereiškia, jog jo visai negali būti. Juo sunkiau tai formuluoti, juo man aiškiau jaučiamas dvasių pasaulio buvimas; realus, galingas, bohaterus daras, dvasios milžinus galiūnus. Jokia materialybė tokios stiprybės žmoniškai neteikia, kaip tikėjimas Dievu, kurį mes bandome vaikiškai sumesti, o ne jausti savyje. Kas nesistengia susidaryti idolum savo sieloje, tam, žinoma, jo ir nėra, ir būti negali. Be vidaus pasaulio man būtų labai trošku net pačioje Lietuvoje gyventi.²²

Ši pozityvizmo filosofijos užaštrintą regimosios ir neregimosios tikrovių konfliktą Vaižgantas mini ir rašinyje „Iš autobiografijos“ paantrašte „Neramusis mano amželis“: „Bevertydamas savo rankraščius, aš aptikau šitą autobiografiją, parašytą lyg apie kitą asmenį. Aš visai neatmenu, kam ir kuriuo reikalu buvo paruoštas šis raštelis. Perrašau savo vardu tam, kas to įdomaus.“²³ Ši trumpa autobiografija, pavadinta „Juozas Tumas“, buvo išspausdinta 1929 m. *Vaižganto Raštų* XIV tome, skirtame lietuvių literatūros istoriją kūrusiems publicistams, o būdamas vienu iš jų, Vaižgantas pristato ir save. Autobiografinis pasakojimas

22 Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, p. 123–124.

23 *Vaižganto Raštai*, Mūsų literatūros istorijai, t. XIV, Kaunas: Zavišos ir Steponavičiaus spaustuvė Kaune, 1929, p. 265.

pradedamas tiksliai geografinės vietos įvardijimu, kuris palydimas aukščiausią emocinį–vertinamąjį atspalvį turinčiu žodžiu *puikus*: „Puikus Malaišos upiūkščio slėnys kryžkelėje Svėdasai–Kamajai, Panemunėlis–Ušpaliai tai mano gimtoji vieta: Malaišių“²⁴ kaimas. Įvardijęs kelius, kuriais važiuodavo į didžiuosius miestus Kauną, Vilnių ir Rygą, Vaižgantas pereina prie kraštovaizdžio, atsiveriančio kaip miškelių, kalnelių, Juodonių piliakalnio, ežerų, Juodžiaus akmens, dvarų, balų, smėliakalnių, paversmių, parūdymių ir kitokių „kitiems menkų vietelių“ erdvė, kuri jį patį „išauklėjo ‚Pragiedrulių‘ autorium, beveik deistine dvasia“²⁵.

Šioje trumpoje autobiografijoje Vaižgantas naudojami keturiomis sąvokomis, besisiejiančiomis su pasaulėžiūra: *deizmas*, *pozityvizmas* (materializmas), *tautiškumas* ir *romantizmas*. Atrodytų, kad retai vartojama sąvoka *deizmas* Vaižgantas įvardija Dievo prisilietimą kuriant puikų, t. y. dievišką, gimtines kraštovaizdį, o ne požiūrį, apibrėžiantį santykį su pasauliu ar tikėjimu. Ši filosofinė–religinė sistema, teigianti, kad Aukštesnioji Galia, Kūrėjas ar Dievas, kartą sukūręs pasaulį, toliau nebedalyvauja jo gyvenime ir veikime, susiformavusi ir išpopuliarėjusi Naujaisiais laikais²⁶, daug kuo artima pozityvistiniam požiūriui į pasaulį, neigiančiam neregimąją tikrovę, prieinamą tik per tikėjimo aktą. Todėl greičiausiai autobiografijoje atsirandanti *deistinė dvasia* yra daugiau to laiko kultūroje cirkuliusios leksikos dalis, o ne tikrieji Vaižganto įsitikinimai. Nors tam tikrų pabirų deistinės laikyenos, suprantamos kaip gebėjimas pačiam spręsti ir rinktis, pasitikint tik savo jėgomis ir valia, fragmentų esama ir Vaižganto kūryboje, ir publicistiniuose ar autobiografiniuose raštuose²⁷. O tuokart autobiografiniame etuide, retrospektyviai žvelgdamas į jaunystės metus ir išskirdamas deizmą, per gimtojo kraštovaizdžio grožį leidusį patirti Dievo–Kūrėjo buvimą, ir mokslo įstaigoje dominavusį pozityvizmą, Vaižgantas juos mini daugiau kaip to laiko įspaudus, kuriems vėlesniame gyvenimo kelyje asmeniniai nusiteikimai ar nuotaikos neleido plačiau išsiplėtoti:

24 *Ibid.*

25 *Ibid.*

26 *Religijotyros žodynas*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 88.

27 Vienas pavyzdžių galėtų būti laiško Vincui Mykolaičiui–Putinui fragmentas: „Kad faktinai gyvenimas mus ‚stumia‘, tai aš esu giliai įsitikinęs. Ir vis dėlto protestuoju prieš tą gaivalinę pajėgą. Ir bent apsimesti norėčiau, jog mes patys gyvenimą stumiame.“ Vincas Mykolaitis–Putinas, *Raštai*, Vilnius: Vaga, t. 10, 1969, p. 754. Arba *Nebylio* išpažinties scenos kunigo žodžiai: „Sunkiau bus patį save nugalėti. Dievo ir šv. Dievo Motinos nepasitelkus neapsieis. O kad Jie padėtų, parodyk Jiems gerą valią nebenusidėti [...]“ Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Pradai, t. 3, 1995, p. 168.

Dinabarko realinėje 1881–1888 m. mane auklėjo to laiko papročiu – griežtai pozityvistiskai. Daug matematikos ir gamtos mokslų ir beveik nieko humanitarinių mokslų. [...] Jie man davė nemažai palaidų žinių, gerokai skepticizmo, bet ištiso pasaulėvaizdžio nedavė, ar tikriaus, mano nuotaikoje materializmas nerado tinkamos dirvos. Savo siela, apsigimęs buvau aušrininkų tipo tautininkas, ankstyvas Basanavičiaus ir P. Matulionies padaras.²⁸

O autobiografijoje minimi tautiškas ir romantizmas yra tie pasaulėžiūriniai sandai, kuriuos Vaižgantas, gręždamasis į praėjusį gyvenimą, mato kaip svarbius ir turėjusius reikšmės jo atliktiems gyvenimo pasirinkimams, tapatybės ir vidinių laikysenų formavimuisi:

Ant pozityvistinio vidurinėje mokykloje patiesto grunto Kunigų Seminarija Kaune mane išauklėjo romantiku; lenkiškai išmokęs, čia aš pažinau didžiuosius Vilniaus romantikus. Už ryškų, nekompromisinį tautiškasumą, manau, tyčia buvau išstremtas į Latviją, į Mintaują. Čia susikirtęs su kunigais ir dekanu [...] dėl tos pat tautybės, vėl buvau „išstremtas“ į gilumą Žemaičių, į Mosėdį [...].²⁹

Romantiškasis idealizmas kaip pasaulėžiūrą vienijantis centras

Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete 1928 m. pavasario semestre docentas Juozas Tumas dukart per savaitę, trečiadieniais ir penktadieniais, skaitė kursą „Romantizmas lietuvių literatūroje“³⁰. Apie tai Vaižgantas užsimena 1927 m. liepos 25 d. laiške Klimui: „Žinai, fakultetas primetė man per šį rudens semestrą skaityti apie istoriškąjį romantizmą. Jis mane patį senai viliojo, bet aš jo ne per daugiausia išmaniau. Jei niekur nevažiavęs šiemet likau, tai daugiausia dėl jo gavau daug skaityti. Ir žinai, man akys atsivėrė pirmiausia į save patį. [...] visa tai daro ir mane romantiką, be jokio iš mano pusės nuopelno.“³¹ Tų pačių metų *Židinio* žurnalo Nr. 11 Vaižgantas išspausdino su

28 *Vaižganto Raštai*, op. cit., p. 267.

29 *Ibid.*, p. 268.

30 L. U. *Humanitarinių mokslų fakulteto 1928 metų pavasario semestro paskaitos*, Kaunas: „Varpo“ b-vės spaustuvė, 1928, p. 11.

31 Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, p. 136.

minėtuju kursu susijusį straipsnį „Romantiškasis idealizmas grįžta“. Lietuvių literatūros kritikos istorijoje yra priimta šį straipsnį sieti su romantizmo – kaip estetinės meno krypties – aptarimu, tačiau pavadinimo sintaksinė konstrukcija didžiausią semantinę krūvį teikia veiksnio funkciją atliekančiam žodžiui *idealizmas*, kuris *grįžta* ir yra *romantiškasis*. Tokiu būdu idealizmas autoriaus yra matomas ne tik kaip straipsnio prasminis išeities taškas, bet ir kaip struktūrą steigiantis ir organizuojantis elementas.

Suskirstęs straipsnį į keturias dalis, Vaižgantas jį pradeda nuo kontekstinių pastebėjimų apie gyvenamąjį metą ir vis labiau išgalintį materializmą, jo atskaitos tašku laikydamas XVIII šimtmečio blogumus: šaltą ir bedvasį racionalizmą ir žiaurų revoliucionizmą³², lėmusius žiaurų karą, skurdą, prognozuojamą Europos kultūros žlugimą, bolševikų komunizmą, darbininkų diktatūras ir visišką nebesugebėjimą susitarti, nes „[p]asaulio žmonija nebeteko bendros kalbos“³³. Todėl, Vaižganto žodžiais, materializmą turi atsverti idealizmas, tačiau šie du pradai, šios dvi priešingybės nuolat tarpusavyje kovoja, todėl „ir supamės ant dviejų gyvenimo lentos galų: tai materializmas aukštyn, tai idealizmas aukštyn, didžiau ar mažiau pusiausvyrą išlaikant.“³⁴ O kadangi „žmonija niekadoms nebuvo nurimusi materializme“³⁵, be to, žmonijos dvasia natūraliai yra linkusi platėti, o tai vyksta tik jai kryptant į idealizmą, todėl romantiškajam idealizmui Vaižgantas skiria du uždavinius: „pripažinti dvasiškąjį buvimą dvasiškuoju visumos pagrindu“ ir „medžiagą pavergti dvasiai“³⁶.

Šie laiko ir minties kontekstą žymintys svarstymai apie amžinąją materializmo ir idealizmo kovą, pirmenybę teikiant idealizmui ir jį siejant su laimingaisiais, auksiniais bei žydėjimo istorijos *laikilgiais*, Vaižgantą įgalina įvadinę straipsnio dalį baigti Lietuvos ir Vakarų Europos paralele: idealizmui ir vėl sugrįžtant į Vakarų Europą, Lietuvoje to daryti nereikia, nes „mes dar nesame išėję iš XIX šimt. idealizmo“³⁷, todėl Lietuvoje sąlygos romantiškojo idealizmo sugrįžimui yra palankesnės, tiesa, jo sugrįžimas ir įsiviešpatavimas yra reikalingi ir materializmo dalyvavimo, kad idealizmas per daug nepakiltų „į empirijų

32 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, t. 15, 2004, p. 24.

33 *Ibid.*, p. 22.

34 *Ibid.*, p. 23.

35 *Ibid.*, p. 22.

36 *Ibid.*, p. 21.

37 *Ibid.*, p. 23.

aukštybes“ ir taip nebetesėtų išgyventi. Tokia įvadinė straipsnio dalis, kurioje idealizmas yra išskiriamas kaip svarbiausia ir aukščiausia vertybė, kaip galinti sukurti atsvarą bedvasiam materializmui ir dvasią auginančiam pradui, nulemia visų tolimesnių argumentų, susijusių su romantizmo sampratos sklaida, pobūdį. Šį pobūdį tiksliai nusako antrojo skyriaus pirmasis sakiny: „Kas gi tai romantizmas, kurio idealizmą mes čia peršame?“³⁸ Šis sakiny lyg ir sakytų, kad *romantizmas*, nors ir yra platesnis, visumą steigiantis reiškinys, tačiau *idealizmas* yra jį vienijantis centras, idėjinis branduolys, todėl visos tos teigiamos ir dvasią auginančios savybės, būdingos idealizmui, yra nesvetimos ir romantizmui, ką rodo ir Vaižganto pasitelktos lenkų romantiko, poeto ir literatūros kritiko Kazimiero Brodzińskiego ir rusų filosofo ir literatūros kritiko Visariono Belinskio formuluotės: jie romantizmą sieja su žmogaus siela, širdies gyvybe, besireiškiančiais jausmu ir meile. Tokiu būdu romantizmą ir idealizmą, kaip visumą ir jos dalį, sieja tie patys dvasios, širdies dalykai: „Šiaip ar taip, romantizmas yra širdies, sielos dalykas, nuotaika, kuri viską nudažo maloniu liūdesiu, kaip rudens nikeliu, ir sukelia pasiilgimus.“³⁹ Šis fokusas į širdies dalykus („Romantiškieji jausmai tедera jautriosioms širdims ir protams, kurie amžių dvasią tiria“) leidžia Vaižgantui matyti romantizmą ne tik kaip estetinį reiškinį ir jį svarstyti ne tik meno ar grožio teorinėje plotmėje, o daugiau psichologinėje žmogiškų išgyvenimų konkretybėje. Į šį aspektą dėmesį yra atkreipęs ir Algimantas Radzevičius: „[...] romantizmą straipsnio autorius supranta labai plačiai: ne kaip literatūros kryptį ar meninį metodą, o kaip tam tikrą pasaulėvaizdį, kaip romantiką apskritai, kaip idealizmą plačiaja prasme.“⁴⁰ Taigi Vaižgantas, romantizmo ir idealizmo atskaitos taškais laikydamas įsitikinimus, nuotaikas, išgyvenimus ir pasirinkimus, žengia tolimesnį žingsnį ir juos susieja su pasaulėvaizdžiu, kuris yra ne kas kita, kaip sąmonėje realizuotas pojūčiais išgyventas ir patirtas išorinio pasaulio vaizdinys: „Romantizmas tad savo esme yra aiškiai pareikštas idealistinis pasau-

38 *Ibid.*, p. 24.

39 *Ibid.*, p. 25.

40 Algimantas Radzevičius, *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 28. Šį momentą, kalbėdamas apie Vaižganto romantizmo specifiką ir Vinco Mykolaičio-Putino reakciją į tai, yra akcentavęs ir Gintaras Lazdynas: „Vaižgantas bando teoriškai konkretizuoti romantizmą kaip kultūrinę epochą, tačiau apibendrina būtent „temperamentiniu“ pagrindu – romantizmą ne kaip estetinę koncepciją, bet kaip „esminį sielos pasireiškimą“.“ Gintaras Lazdynas, „Tarp istorinės ir teorinės romantizmo sampratos (Apie Vaižganto ir V. Mykolaičio-Putino polemiką)“, *Lituanistica*, 2003, 2(54), p. 84.

lėvaizdis, vienas stipriausių idealinių puolimų į bekraštybes.“⁴¹ Pasaulėvaizdis, kaip tam tikras pasaulio vaizdinio konstruktas, yra tiesiogiai priklausomas nuo pasaulėžiūros, kyla iš jos, todėl ir Vaižgantas pristato romantizmą kaip pasaulėžiūrinį reiškinių, nes praktikoje jis „daug platesnis, neg jo sąvoka reiškia“, o ir reiškiasi jis ne „vien tik tarp literatorių“, bet „ir tarp valstybės veikėjų, ir tarp politikos galvotojų, filosofų ir mokslaviryų“⁴².

Ir nors paskutiniąją straipsnio dalį Vaižgantas kone ištiesai skiria romantizmui literatūroje aptarti, tačiau net ir kalbėdamas apie konkrečius autorius, kūrinius ar judėjimus jis nuolat grįžta prie romantizmo ir idealizmo kaip tų sielos paskatų, kurios skatina tobulėti ir „sudaro atsvarą žiauriam ir siauram materializmui“⁴³. Ypač dažnai tobulėjimo, žmonijos gerovės aspektai pasitelkiami, kai Vaižgantas, remdamasis įvairiais užsienio autoritetais (Vladimiru Solovjovu, Ivanu Zamotinu ar Johannu Gottfriedu Herderiu) formuluoja ir konkrečiais pavyzdžiais išskleidžia bei plačiau pakomentuoja „romantiškojo idealizmo schemą, šiuos tris pagrindinius jo motyvus – individualizmą, nacionalizmą ir universalizmą“⁴⁴. Natūralu, kad šie trys motyvai yra persipynę, priklausomi vienas nuo kito, nes „[d]rauge su asmens susipratimu naujoje Europos istorijoje ėjo ir kilo tautinis susipratimas“⁴⁵, tačiau „[r]omantizmas per platus, kad jam užtektų individualizmo ir nacionalizmo“⁴⁶, „[r]omantiškasis idealizmas turi prieš akis visą pasaulį; tai jo universalizmas [...]“⁴⁷. Todėl tik iš dalies galima sutikti su Lazdynu, kad Vaižganto straipsnyje „pateikta romantizmo samprata gana eklektiška ir atskiros jos dalys menkai tarpusavyje dera“⁴⁸. Eklektiška ar tik impresijomis grįsta koncepcija Vaižganto pateikiamą romantizmo sampratą galima būtų laikyti tik tuo atveju, jei ją sietume su romantizmu kaip literatūrine srove, tačiau panašu, kad Vaižgantas ir nekėlė sau tokio uždavinio, atvirkščiai: į romantizmą ir jo idėjinį branduolį – idealizmą – jis žvelgė plačiau: kaip į pasaulėžiūrinį reiškinių, kaip į siektiną idealą, todėl nuolat jį siejo su „pačiu žmogaus gyvenimu“⁴⁹ ir tam gyvenimui privalomais tikslais.

41 Vaižgantas, *Raštai*, t. 15, p. 26.

42 *Ibid.*, p. 28.

43 *Ibid.*, p. 42.

44 *Ibid.*, p. 30.

45 *Ibid.*, p. 31.

46 *Ibid.*, p. 32.

47 *Ibid.*, p. 33.

48 Gintaras Lazdynas, *op. cit.*, p. 89.

49 Vaižgantas, *Raštai*, t. 15, p. 33.

Kadangi romantizmas ir jo idėjinis branduolys idealizmas yra gyva ir gyvenimui atvira pasaulėžiūrinė sistema, dažnai besiremianti labiau nujaučiamu nei paaiškinamu gyvybės instinktu, Vaižgantas jo veikimą susieja su iracionalia vidine paskata: „Taip ir ėmė romantizmas valdyti žmones, kaip valdo instinktas ir sąžinė; romantizmas tapo nesąmoningas judėjimas dvasiškoje visuomenės organizacijoje.“⁵⁰ Vaižganto išskirta vidinė nesąmoninga paskata, tokia svarbi romantizmo santykiui su gyvenimu, neleido romantizmui, kaip pasaulėžiūrinei sistemai, išnykti: „romantizmas Europos protuose ir širdyse permanentinis“, jis pergyveno „humanizmą su reformacija, klasikizmą su imperija, švietėjų enciklopedininkų racionalizmą su revoliucija“⁵¹. Taip Vaižganto svarstymuose estetinė *romantizmo* kryptis peržengia literatūrinės krypties rėmus ir tampa idealistine pasaulėžiūra grįsta dinamiška gyvenimo visumos samprata, su kuria Vaižgantas sieja žmonijos ateitį, vis pasergėdamas, kad būsimoji idealinė žmonija yra tik „garbinga romantinių utopija“, kaip universalinė tiesos, gero ir grožio karalija, o „[u]topija tik idealas; jo viršūnių nepasieksi, o siekti vis dėlto visiems privalu; ir tas geresnis, kuris aukščiau pakyla į idealą“⁵².

Atspėjimu ir nuojauta besiremiantis tautiškumas

Straipsnyje „Romantiškasis idealizmas grįžta“ tautiškumo sandas yra minimas kaip Vladimiro Solovjovo išskirtos triados individualizmas–nacionalizmas–universalizmas sudedamoji dalis, kaip tiltas, sujungiantis individualų asmenį su universalijomis. Straipsnyje tautiškumas nėra plačiau svarstomas ar analizuojamas, tačiau tautos teisės į nepriklausomybės pripažinimą atsiradimą Vaižgantas aiškina kaip asmens susipratimo pasekmę, tiesiogiai susiedamas su romantizmo išryškintu subjektyvizmu: „Taigi nuo pripažinimo teisių atskiram asmeniui romantiniškai nužengė į pripažinimą bet kuriai tautai teisių nepriklausomai gyvuoti kūnu ir dvasia.“⁵³ Tiesa, tik naujojoje Europos istorijoje, kaip ją vadina Vaižgantas, „drauge su asmens susipratimu ėjo ir kilo tautinis susipratimas“⁵⁴,

50 *Ibid.*, p. 26.

51 *Ibid.*, p. 28.

52 *Ibid.*, p. 33.

53 *Ibid.*, p. 31.

54 *Ibid.*

Lietuvoje šio pasaulėžiūrinio sando formavimosi istorija prasidėjo daug vėliau ir buvo daug komplikuočiau, nes politinė-istorinė situacija lėmė, kad tautiškumo sampratos turinys ir tradicija XIX a. antrosios pusės Lietuvoje buvo pradėti kurti iš naujo. Vaižganto publicistika rodo, kad jis buvo vienas aktyviausių šios sąvokos turinio kūrėjų ir skleidėjų. O paskaitose apie Motiejų Valančių Vaižgantas yra suformulavęs *tautiškumo* raidos Lietuvoje specifiką: „Tautiškumo sąvoka, tokia, kaip ją dabar suprantame, atsirado v. Motiejui jau mirus, Petrapilyje tarpe studentijos apie 1876 m., sustiprėjo aušrininkų laikais ir pabaigė aiškėti varpininkų ir apžvalgininkų laikais.“⁵⁵

Tiesa, straipsnyje „Romantiškasis idealizmas grįžta“ kalbėdamas apie tautiškumą, Vaižgantas net kelis kartus akcentuoja vidinį iracionalų impulsą ir juo besiremiančio atpažinimo svarbą tautiškajai savivokai ir tautos gyvenimo posūkiams, ta vidine emocija grįstą jėgą, galinčią tapti esminių šaliai perversmų ar revoliucijų priežastimi, kurią Vaižgantas tapatina su romantinei laikysenai būdinga iracionalia pajauta. Ši emocija, tapusi kone herojinių veiksnių pagrindu, kurie vargu ar būtų įvykę, jei paskata būtų suvokta racionaliai: „Romantiškas man ir pats Lietuvos nepriklausomybės faktas, kurį padarė ne kurios teisės, teisėtumai, diplomatų sumetimai, ekonominė pusiausvyra ar kas kitas; jis tiesiog pasakiškas.“⁵⁶ Lygiai ta pačia iracionalia jėga paremtą elgsenos schemą Vaižgantas yra išvelgęs ir tarpukario Lietuvos tautininkų politinės partijos veikloje: „Mūsų tautininkų netesėjimą sudaryti griežtą programą aš aiškinu ana iš romantininkų paveldėta dvasia, gyvybės instinktu, kurs veikia savotiškai, daugiau atspėdamas neg suprasdamas.“⁵⁷ Ir netgi Antano Smetonos valdymas ir diktatūra Vaižgantui yra romantiški, nes „[...] rezultatų ji laukia ne iš teisių ir teisėtumo, bet iš individualės tautos dvasios srities [...]“.⁵⁸

Ši gyvybės instinktą, kuris „veikia savotiškai, daugiau atspėdamas neg suprasdamas“ ir kuris yra ypatingai svarbus, dažnai lemtingas asmens ir tautos gyvenimui, Vaižgantas savo raštuose yra minėjęs ne kartą. Į tai dėmesį yra atkreipusi ir istorikė Vilma Žaltauskaitė straipsnyje „Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose. Iki 1904 metų“⁵⁹. Ji išskiria 1888–1893 m.,

55 „Iš doc. J. Tumo paskaitų apie vysk. M. Valančių“, in: Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, t. 14, p. 237.

56 Vaižgantas, *Raštai*, t. 15, p. 36.

57 *Ibid.*, p. 30.

58 *Ibid.*, p. 36.

59 Vilma Žaltauskaitė, „Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose. Iki 1904 metų“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: Asmuo tarp tautos ir valstybės, sudarė

praleistus Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune, kaip Vaižganto kultūrinių ir politinių orientacijų formavimuisi svarbų metų. Iš tiesų, tai buvo ta aplinka, kurioje atsirado sąlygos įgimtą tautybę, kaip ją vadina Vaižgantas, iš neįpareigojančio duotybės lygmens transformuoti į racionaliai ir sąmoningai suvokiamą ir, kaip tokią, jau įpareigojančią atsakingam ir konstruktyviam veiksmui. Apie šį metų Vaižgantas užsimena „Lietuvių draudžiamąjį laiką literatūros paskaitų“ konspekte „Apžvalga ir apžvalgininkai“, skirtame *Apžvalgos* 35 metų sukakčiai paminėti. Retrospektyvus žvilgsnis į spaudos draudimo laiką, kuriame pats Vaižgantas aktyviai veikė ir daug kuo rizikavo, turi ryškų pasakojančiojo dabarties laiko išpaudą. Vaižgantas pasakoja apie anuomet seminarijoje atsiradusį pasiryžimą „visam kam lietuviškam laimėti laisvės“, tą pasiryžimą pristatydamas iš istorijos baigtį žinančiojo pozicijos, kuri naikina ano meto abejones, o padrikus, tada aiškesnių ryšių neturinčius įvykius ir išgyvenimus sudėlioja į racionalių ir logiškų veiksmų eigą. Tačiau būtent praeities įvykių racionalizacija, kuri yra dažna autobiografinio pobūdžio pasakojimuose, išryškina nujautimo apie neteisėtai paneigtą įgimtos tautybės vertę, svarbą:

Priešvalstybinis nusistatymas buvo visų mūsų labai griežtas, kiek mus tai lietė; valstybės neskiriant nuo maskolybės, o maskolybės nuo pravoslavijos.

Kalbamuojiu laiku visa tai jau koncentravosi aplink lietuvybę. Galicija, Poznanius buvo mums svetimi, nežinomi. Lietuva gi čia pat, jaučiama, spaudžiama, varžoma. Jauni lietuviai dvasininkai, rengdamies „lietuvius“ „katalikiškai“ ganyti, jautė, žinojo sutiksią abiem dalykam kliūtis, tyčia maskolių jiems statomas. Ir kilo norų papriešgyniauti ir laimėti Lietuvos katalikybei laisvės. O kad katalikybei buvo reikalinga ir lietuvybė, tad ir visam kam lietuviškam laimėti laisvės. Tai dar nebuvo politika, bet grynas organinis refleksas; spaudžiant, atsispaudžiama.⁶⁰

Įsižiūrėjimas į praėjusius įvykius iš tam tikro laiko atstumo, žinojimas, kad viskas baigėsi nepriklausomybės ir laisvės iškovojoju, leidžia Vaižgantui į pasakojimą apie tautiškojo patriotizmo formavimosi procesą („Iš pradžių ėjo palaidas tautinio patriotizmo lavinimosi darbas“⁶¹) įterpti tam tikrų anticipacinių nuoro-

Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 248–260.

60 Doc. J. Tumas, „Apžvalga“ ir apžvalgininkai, Lietuvių draudžiamąjį laiką literatūros paskaitos, Kaunas, „Raidės“ spaustuvė, 1925, p. 4.

61 *Ibid.*

dų, kurios anuometinę padriką veiklą pristatytų kaip būsimų svarbių ir vertingų veiksmų ištakas. Viena jų – visus tuomet neaišku kam ir kodėl vykdytus užsiėmimus susieti su pasirengimą suponuojančiu veiksmožodžiu *ruošės*, nes juk „[...] darbas paskui buvo dirbamas didelis, politinis, ypač *Tėvynės sargui* įsikūrus.“⁶² Tą mini ir Žaltauskaitė, apibendrinama, kad tik „vėliau iš to ‚atsispaudimo‘ išaugo politika – suvoktas veiksmas“⁶³.

Tas pats lietuviybės instinkto, to atspėjimo racionalaus įsisąmoninimo mechanizmas gali būti užčiuoptas ir Vaižganto apsisprendime tapti kunigu. Kad šiuo pasirinkimu abejota, leistų spėti faktas, jog Dinaburgo realinėje progimnazijoje jis baigė šešias klases, nors stojimui į kunigų seminariją užtekdavo keturių klasių pažymėjimo. Be to, Vaižganto biografas Aleksandras Merkelis mini, kad po keturių klasių „tėvai ėmė raginti į kunigų seminariją. Jis į seminariją nenorėjo važiuoti, o tėvai nebetesėjo toliau jo į Dinabarko realinę mokyklą leisti.“⁶⁴ Ir nors pats Vaižgantas manė galėsiąs išsiversti be tėvų pagalbos, teikdamas privačias pamokas, tačiau, kaip teigia Merkelis, mokyklos inspektorius Morozovas po kiek laiko buvo priverstas kreiptis į brolių, klausdamas, kokia suma jis galėtų paremti besimokantį Vaižgantą⁶⁵. Tad nors sprendimas baigti šešias, o ne keturias progimnazijos klases ir leistų kelti hipotezę apie abejones dėl kunigo profesijos, tačiau carinės Rusijos politika, nepalikusi inteligentams galimybės pasilikti dirbti gimtajame krašte, greičiausiai bus prisidėjusi sprendžiant šias dvejones. Įpareigojanti tautiškoji savivoka, susiformavusi įgimto lietuviybės instinkto pagrindu, bus tapusi svariu argumentu Vaižgantui renkantis profesiją. Daryti tokią prielaidą leidžia Vaižganto susirašinėjimas su autobiografijoje minimu, devyneriais metais vyresniu Povilu Matulioniu, progimnaziją baigusiu 1882 m., bet po to vis užsukdavusiu į Dinaburgą, kad sudomintų pažįstamus mokinius lietuvius lietuviškąja veikla, nes progimnazijos aplinkoje buvo kalbama rusiškai ir tautiškais dalykais nebuvo domimasi. Merkelis monografijoje cituoja 1888 m. sausio 13 d. Matuliono laiško iš Petrapilio fragmentą, kuriame jis klausia, ką Vaižgantas sutaręs su tėvais dėl stojimo į seminariją ir pataria jiems sakyti, kad važiuosiąs stoti į Petrapilio seminariją, o iš tiesų pradės

62 *Ibid.*, p. 22.

63 Vilma Žaltauskaitė, *op. cit.*, p. 250.

64 Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Trečias (fotografuotinis) leidimas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 15.

65 *Ibid.*

mokyti Veterinarijos institute. Tačiau čia pat Matulionis, atrodytų, grįžta prie abiem pusėms žinomo, nes, greičiausiai, ne kartą svarstyto argumento apie draudimą pasauliečiams inteligentams grįžti į gimtinę ir dirbti jos labui⁶⁶. O toliau laiške jis atvirai sako, kad

Geriau jau buti semynarijoje: nes czen meluojame pres sawes ir noriame dorą įkwep-
ti sawo broliuose; jegi meluoja prez sawes, prez wiresnybes ir tarnauja priespaude-
jams, kure per juos spaudžia žmones.

Ir klaiku darosi, deszims szurpu perneria gilybę dwasios, kai pamysliju, jog ir
asz paliksiu tokio žmogžudžiu. Tutarpu brendu per tą pragarą ir atstoti nebe galiu!

Kam do yra czeso, tą užkeikiu liuosai nelysti duoben!⁶⁷

Todėl Vaižgantas, rinkdamasis kunigystę, sąmoningai rinkosi galimybę likti Lietuvoje ir jai dirbti, taip sujungdamas jausmiškai išgyventą gimtosios kalbos ir gimtojo puikiojo kraštovaizdžio duotybę ir racionalią, valingą pareigą tai duotybei. Visą šio pasirinkimo gramatiką Vaižgantas jau vėliau sudės į autobiografinių paties Vaižganto bruožų turinčio veikėjo dėdės Mykolo Šiukštos refleksiją:

Tada tektų išeit iš Aužbikų, iš tos paraistės, nuo to kalno, iš kur taip toli matyti...

Ne, Mykoliuko pajėgos to netesės – išeit iš gimtosios vietos, iš to krašto, kur jau tiek vargo privargta. Ir dabar dar Mykoliukas nežinojo ar nenorėjo prisipažinti, kodėl jam ši gimtoji vietelė tokia brangi, kodėl nuo jos negali atitraukti savo širdies, kodėl ji taip prikepė prie jo, jog skauda, net tik pagalvojus apie nebuvimą čia.⁶⁸

Kiek kitaip šį mechanizmą laiške į Fribourgą jis yra išdėstęs dėl pašaukimo abejojusiam Vincui Mykolaičiui-Putinui: „Aš Putinui nevelijau, kad taptų kunigu: jis tapo. Tebūnie tad savo noru. Iš to plaukia ir tolimesnės konsekvencijos: savo noru būsiu „geras kunigas“, nors išsirenku, vėl tik savo noru, ne tikrąją kunigo specialybę – literatūros dailę.“⁶⁹ Vaižgantas tarytum siūlo Putinui savąjį modelį – kunigystę, kartą ją pasirinkus, yra galimybė dirbti kitoje srityje: Vaižgantui neprieštarauja kunigas, pasišventęs ne kunigystei, o dailei, menui –

66 *Ibid.*, p. 378.

67 „Veikėjų korespondencija. Povilo Matulionies į J. Tumą“, Mūsų Senovė, 1921, kn. II, p. 82.

68 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Pradai, t. 3, 1995, p. 26.

69 Mykolaitis-Putinas V., *Raštai*, Vilnius: Vaga, t. 10, 1969, p. 754.

„Taigi ir išvedimas iš tos tirados toks: noriu tarnauti dailei, atitrauktam idealui, o ne pažemių realybei!“⁷⁰

Merkelio atlikta Vaižganto gyvenimo rekonstrukcija lyg ir sakytų, kad abejo- nės dėl kunigo kelio, kurių turėta baigiant ketvirtąją klasę, paskutinėse dviejose progimnazijos klasėse buvo išspręstos, o sprendimą paskatino Matulionio atvežti lietuviški laikraščiai ir knygelės bei jo pasakojimai apie pradedamą dirbti lietuviš- kąjį darbą. „J. Tumas P. Matulionio paskelbtąją naujieną labiau pagavo jausmu, negu suvokė protu.“⁷¹ Vis dėlto pats svarbiausias dalykas tautiškoje Vaižganto susipratimo istorijoje yra tas, kad jis niekuomet neišdavė to pradinio jausmo ir jo pagrindu susidarytos pareigos jį išauginusiam ir ilgą laiką kultūriškai bei poli- tiškai engtam kraštui. Tautininku liko visą gyvenimą, nepaisydamas krikščionių demokratų partijos ideologijai pritariančių bažnytinės valdžios atstovų priekaištų ar nepritarimų, apie ką yra skaudžiai užsiminęs laiškuose Klimų šeimai:

Mano būklė nebetvirta dėl susidariusių tarp tautininkų valdžios ir episkopato, o gal ir pačios Romos, santykių. [...] Tiek laiko išėjo, kaip mudu su A. Smetona pradėjom planingai ir sąmoningai veikti, lietuvių tautos „dvasią“ tvarkyti, ir mūsų išvarytoji vaga dar neužžėlė. Kaipgi dabar man A. Smetona palikti? Negaliu jo palikti, negaliu ir visokio plauko tautininkų palikti, negaliu prisiskirti prie klierikalų; [...] Nepriė- mimas į Kapitulą mane smarkiai pažemino, bet visai teisingai – reikia pūsti į vieną dūdą, o aš pūčiau į kitą.⁷²

Ištikimybė „gera valia prisiimtai pareigai“ ir nuoseklus jos įgyvendinimas gy- venimo pabaigoje vertė Vaižgantą teisintis dėl veiklos platumo ir aiškinti „senosios kartos tautininkų“ ideologiją „čėploti kad ir nešvarų, bet tik tautinį čilupiką“:

Aš, kaip ir Katkus, teesame savo gimtojo krašto, savo tautos, savo velėnos sliekai. Aš nieko daugiau nenorėjau, jokio kito uždavinio nenujaučiau, kaip leisti per save, per kultūrinę sielą ir protą primityvųjį savo giminės būdą ir padaryti jį aukštesnei kultūrai paruoštą, kaip sliekai kad paruošia bergždžių žemę dirvožemiui.⁷³

70 *Ibid.*

71 Aleksandras Merkelis, *op. cit.*, p. 21.

72 Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, p. 371.

73 „Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą“. Atsakymas į „Naujosios Romuvos“ anketą „Mūsų literatūros linkmės“, Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, t. 21, 2010, p. 341–342.

Vietoj išvadų, arba apie Vaižganto pasaulėžiūros ir vidinio gyvenimo nuoseklumą

Straipsnio atskaitos tašku tapo Vaižganto autobiografinis etiudas „Iš autobiografijos. Neramusis mano amželis“, leidęs išskirti jo pasaulėžiūros sudėtinius sandus *deizmą, pozityvizmą, tautiškumą* ir *romantiškąjį idealizmą*. Pats Vaižgantas toje autobiografijoje yra atlikęs ir pasaulėžiūros sudėtinių dalių atranką, atmetęs pozityvizmą kaip svetimą jo nusiteikimams pasaulio atžvilgiu, tik paminėjęs, bet visai neplėtojęs deizmo, bet kaip svarbius ir reikšmingus, radusius atgarsį jo sieloje, dariusius įtaką, renkantis profesiją ir gyvenimo kelią, išskyrė romantiškąjį idealizmą ir tautiškumą. Jūs, be kita ko, jungia ta pati idealybės sfera, siekis gražesnio ir tobulesnio pasaulio, per idealybės sferą jie įeina į tą patį reikšminį-semantinį lauką, formuoja vientisą pasaulėžiūrinę sistemą ir brėžia vertikalę joje, o asmens dvasios plotmėje yra tie, kurie formuoja ir palaiko asmens vidujybę ir jos visumą, neleidžia jai susiskaldyti, subyrėti. Tiesa, Vaižgantas aiškiai sako, kad idealas yra tobulybės pavyzdys, jis yra proto, o ne tikrenybės sritis, nors „gema kažin kuriose žmogaus dvasios gelmėse, kurioms nė vardo dar nėra.“ O visu savo gyvenimu ir veikla patvirtino, kad jo pasaulėžiūros pagrindu tapusi „romantiškai tautiška, grynai idealistinė nuotaika“ jam lėmusi neturtą, vienetę ir įskundimus, savo užmoju ir mastais ne tik tebestebina, bet ir sunkiai leidžiasi paaiškinama racionalia kalba.

Gauta 2020 05 19

Priimta 2020 06 08

Romantic Idealism and Nationalism—Two Important Components of Juozas Tumas-Vaižgantas’s Worldview

S u m m a r y

The worldview of Juozas Tumas-Vaižgantas, who lived, worked, and created at the end of the 19th century and in the early 20th century, has not been

discussed as a separate theme. Researchers have singled out and extensively analyzed Vaižgantas's nationalism, his commitment to national culture, social involvement, and synthetic nature of his notions and artistic styles. They have not discussed the preconditions for the formation of Vaižgantas's worldview, its components and the various connections among them, systems and similar questions. Therefore, the article, based on the concept of worldview as human relationship with existence and the world, attempts to define two significant but not the only components of Vaižgantas's worldview: romantic idealism and nationalism. It does not analyze the 'ideal of religion', which was guiding all Vaižgantas's public and private activities, as it would require a separate study. In this article, the idealism and nationalism discussed in various sources are analyzed as components that establish a certain system of views, i.e., a worldview.

The components of Vaižgantas's worldview discussed in this article are based on his autobiographical sketch, "From Autobiography. My Turbulent Age," a theoretical article, "Romantic Idealism Returns," and a conspectus "A Review and Reviewers" from the lectures on the Lithuanian literature during the press ban. The article on romantic idealism, which seems to discuss the literary movement in Lithuanian literature, actually focuses on more general issues, which belong to the sphere of views, understood as a system of views about the world and a certain paradigm of thinking. In his article, Vaižgantas especially emphasizes the importance of an idealistic worldview for the progress of the human spirit and for the future of humanity as a whole. Nationality, the second component of Vaižgantas' worldview, which is more broadly discussed in his lectures on the Lithuanian press ban and man's duty to the country that had formed because of it, belongs to the same sphere of ideals. Guided by the ideal of nationality, Vaižgantas chose to be a priest. This ideal became an imperative of his entire life—to serve the freedom and culture of the nation.

Keywords: Vaižgantas, worldview, autobiography, romantic idealism, nationalism.
